

471-484; Опря А. В. Роль Крестьянского поземельного банка в проведении столыпинской аграрной реформы на Украине (1906-1916 гг.): Автореферат дисс. ... канд. ист. наук. 07.00.02. Днепропетровский гос. ун-т, 1982. – 24 с.

3. Краснікова О.М. З історії становлення та функціонування земельних банків в Україні (1861-1918) // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 64-69.

4. Гурьев А. Очерк развития кредитных учреждений в России. – СПб., 1904. – 149 с.

5. Устав Харьковского земельного банка. – Харьков, 1910. – 53 с.

6. Устав Полтавского земельного банка. – Полтава, 1904. – 48 с.

7. Устав Киевского земельного банка. – СПб., 1905. – 51 с.

8. Устав Бессарабско-Таврического земельного банка. – СПб., 1909. – 63 с.

9. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1908 год. Денежный отчет и обзор деятельности банка. – СПб., 1910. – С. 118.

10. Підраховано на основі даних: Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. – Пг., 1917. – С. 596.

11. Російський державний історичний архів (далі - РДІА), ф. 592, оп. 44, спр. 1017: "Сведения о земельном запасе Крестьянского поземельного банка".

12. Таблиця складена на основі даних: Статистический справочник по Югу России. – Полтава, 1910.

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2010 р.

УДК 343.352:343.353
А. С. Нерсесян

**ЮРИДИЧНА ОСОБА ПРИВАТНОГО ПРАВА
ЯК СУБ'ЄКТ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

В статті автор аналізує нове для України явище – застосування до юридичних осіб приватного права відповідальності за корупційні правопорушення, вчинені фізичною особою. Автор встановлює ряд недоліків перспективного українського законодавства в цій сфері. Також автором робиться ряд пропозицій щодо вдосконалення цього законодавства.

Ключові слова: *кримінальне право, корупція, хабарництво, службова злочинність, юридична особа приватного права.*

В статье автор анализирует новое для Украины правовое явление – применение к юридическим лицам частного права ответственности за коррупционные правонарушения, совершенные физическими лицами. Автор устанавливает ряд недостатков перспективного украинского законодательства в данной сфере. Также автор предлагает ряд предложений по совершенствованию этого законодательства.

Ключевые слова: *уголовное право, коррупция, взяточничество, служебная преступность, юридическое лицо частного права.*

The author examines the new legal phenomenon for Ukraine - the application of legal persons of private law liability for corruption offenses committed by individuals. The author establishes some of shortcomings perspective of the Ukrainian legislation in this area. Also, the author proposes some suggestions to improve this legislation.

Key words: *criminal law, corruption, bribery, official crime, a legal persons of private law.*

З прийняттям 11.06.2009 року Закону України "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень" в українській правовій реальності по-новому постала така проблема – чи може юридична особа приватного права бути суб'єктом злочину. Адже фактично, незважаючи на використання в назві закону терміна "правопорушення" дана відповідальність, згідно ст. 2 згаданого закону передбачається виключно за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 "Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом", частиною першою або другою статей 235-4 "Комерційний підкуп", 235-5 "Підкуп особи, яка надає публічні послуги", статтями 364 "Зловживання владою або службовим становищем", 365 "Перевищення влади або службових повноважень", 368 "Одержання хабара", 369 "Пропозиція або давання хабара" і 376 "Втручання в діяльність судових органів" Кримінального кодексу України. Ця ж стаття передбачає, що підставою для притягнення юридичної особи до відповідальності є вчинення від її імені та в її інтересах керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті одного з вищезгаданих злочинів. Отже, фактично юридична особа є додатковим, "вторинним" суб'єктом службових або корупційних злочинів.

За ст. 1 Закону "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень" дія цього Закону не поширюється лише на юридичних осіб публічного права, які повністю утримуються за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а також на міжнародні організації.

Проблемним, з нашої точки зору, є те, що для української правової реальності інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб є абсолютно новим. Адже, ані в кримінальному праві Російської імперії, ані, тим більше в кримінальному праві УРСР і СРСР така відповідальність не передбачалась. Вперше на доктринальному рівні радянського кримінального права питання кримінальної відповідальності юридичних осіб постало після визнання на Нюрнберзькому процесі злочинними

таких нацистських організацій як НСДАП, СС, СД, гестапо тощо¹. Проте, А.Н. Трайнін, аналізуючи природу випадків визнання організацій злочинними та винними у вчиненні злочинів проти миру і людяності, зазначає, що санкції, які застосовуються до юридичних осіб, слід називати заходами безпеки, а не кримінальною відповідальністю юридичних осіб².

З переходом пострадянських держав до ринкової економіки постала проблема встановлення меж відповідальності юридичної особи за злочини, вчинені її керівниками або засновниками в інтересах даної юридичної особи.

Ряд дослідників зазначає щодо необхідності введення такого інституту в кримінальне законодавство України. Так, А.В. Савченко зазначає, що значна частина злочинів проти українського народу (голодомор, репресії 30-х рр.) була вчинена саме юридичними особами³. В той же час, вважаємо, що дані злочини були вчинені в основному юридичними особами публічного права, зокрема, органами НКВС. Та й Компартія, що фактично підм'яла під себе весь державний апарат, навряд може вважатись юридичною особою приватного права.

О.О. Михайлов пропонує вважати підставою для притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності скоєння в інтересах юридичної особи її працівником (працівниками) винного, протиправного, суспільно-небезпечного діяння, що заподіяло шкоду або створило загрозу заподіяння шкоди, яке передбачене кримінальним законом⁴.

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, на думку практично всіх радянських та значної частини російських і українських вчених, суперечить одному з основних принципів кримінального права – принципу персоналізації кримінальної відповідальності.

В той же час слід зауважити, що такий принцип був введений в абсолют лише в з початком буржуазної епохи (та й то лише в державах континентальної системи права).

¹ Нюрнберзький процес: збірник матеріалів. Під ред. К.П. Горшеніна, Р.А. Руденко, І.П. Нікітченка. Вид 2-е, исправленное и дополненное. - Т. 2 - М.: ГосЮриздат, 1954 - С. 943-1108.

² Трайнін А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества / Арон Наумович Трайнін. - М.: ИПП АН СССР, 1956. - С. 36-37.

³ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження. Монографія. - К.: КНТ, 2007. - С. 524-530.

⁴ Михайлов О.О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореф дис. ... кюл.: спец. 12.00.08. - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Олексій Олексійович Михайлов. - К.: Академія адвокатури України, 2008. - С. 5-6.

В Руській правді (Коротка редакція, Правда Ярославичів) передбачалась відповідальність верві (сільської громади) за приховування вбивці (п. 19)¹. У Салічній правді (джерело права франкської держави у VI-X ст.) передбачалась можливість накладення відповідальності за вбивство натовпом, на всіх учасників натовпом, незалежно від того, чи брали вони участь у самому вбивстві (§ XLI – § XLIII)².

В той же час слід зауважити, що позиція А.С. Нікіфорова³, згодом підтверджена А.В. Савченком⁴, про те, що впровадженню інституту кримінальної відповідальності юридичної особи заважає перш за все інертність мислення, що традиційно пов'язує кримінальну відповідальність з фізичною особою, не повною мірою відображає складність ситуації.

Так, сформована у Законі "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень" підстава накладення такої відповідальності – вчинення від імені та в інтересах юридичної особи керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого із згаданих вище злочинів. Значною мірою це формулювання схоже зі ст. 2.07 Примірного КК США, яка передбачає кримінальну відповідальність юридичної особи у випадку, якщо:

- 1) передбачений злочин визначається не кодексом, а спеціальним статутом;
- 2) злочин було вчинено шляхом невиконання покладеного на корпорацію спеціального обов'язку або дозволено, було вчинено згідно наказу, виконано або допущено радою директорів або агентом-керуючим високого рангу⁵.

Ст. 121-2 КК Франції передбачає, що юридичні особи за винятком держави, підлягають кримінальній відповідальності у відповідності з положенням статей 121-4 – 121-7 (ці статті визначають поняття "виконавця злочину", "співучасті" та "замаху") в випадках, передбачених законом

¹ Русская правда в Краткой редакции. Режим доступа: <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?id=542&idr=541>

² Салическая правда. Перевод Н.П.Грацианского. – М., Образц. тип. им. Жданова. 1950. – С. 41-44.

³ Никифоров А.С., Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. – М.: АО "Центр ЮрИнфор", 2003. – С. 11.

⁴ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження. Монографія. – К.:КНТ, 2007. – С. 524-530.

⁵ Примерный уголовный кодекс (США). Официальный проект Института американского права: Перевод с английского / Под ред. и с предисл. Никифоров Б.С.; Пер. Никифоров А.С. – М.: Прогресс, 1969. – С. 56 (303).

або регламентом, вчинені на їх користь представниками юридичної особи¹.

Ч. 1 §. 14 КК ФРН передбачає розповсюдження закону, який визначає необхідними для караності окремі ознаки чи особливості особи (наприклад, керівник підприємства), на іншу особу, якщо вона діяла: 1) в якості повноважного органу юридичної особи або як член такого органу; 2) як повноважений представник торговельного товариства; 3) як законний представник іншої особи. § 75 КК ФРН визначає, що злочинні дії ставляться в вину юридичній особі, якщо особа діяла: 1) в якості представницького органу юридичної особи або члена такого органу; 2) в якості керівника неправомочного об'єднання або члена правління такого об'єднання; 3) в якості члена повного торговельного товариства; 4) будучи повноважним представником, або займаючи керівне становище в якості особи, що має генеральну довіреність від торговельного підприємства, що є юридичною особою, або від осіб, вказаних у п.п. "2","3"².

Таким чином, наведене у ст. 2 згаданого Закону положення в цілому схоже з аналогічними законами іноземних держав. Проте, слід зауважити, що вперше інститут кримінальної відповідальності юридичної особи було запроваджено в країнах "загального права" – у англосаксонській правовій сім'ї, більше ніж 100 років тому³. Слід зауважити що для більшості країн цієї правової сім'ї характерне високе значення правових традицій, правової свідомості та культури. Саме тому великої небезпеки не становить те, що ряд нормативних визначень, в т.ч. і в сфері кримінальної відповідальності юридичних осіб, в цих країнах є нечіткими, "розпливчастими".

Інкорпоровані в джерела кримінального права країн континентальної системи права, такі визначення значно уточнюються – достатньо порівняти лише відповідні статті кримінального законодавства ФРН та Франції з Примірним Кримінальним кодексом США. Але ж Примірний КК США є документом, спеціально розробленим для використання Інститутом американського права, на відміну від досить хаотичного законодавства окремих штатів. Отже, французькі та німецькі законодавці знайшли можливість адаптувати інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб до своєї правової системи шляхом вдосконалення його нормативно-правового регулювання.

¹ Уголовный кодекс Франции / Науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 62.

² Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: ИКД "Зерпало-М", 2001. – С. 15, 55.

³ Никифоров А.С.. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. – М.: АО "Центр ЮрИнфор", 2003. – С. 47-48.

Що ж маємо на нинішній час в Україні? При низькому рівні загальної і правової культури, що існує наразі в нашій державі, в тому числі і серед працівників органів кримінальної юстиції, будь-яка, навіть найкорисніша норма може бути використана для протизаконного тиску на юридичних осіб, в т.ч. для здійснення рейдерства. При цьому, нажаль, реального контролю над законністю винесення рішень судів в Україні фактично не існує, а постанова у справі відносно юридичної особи може бути переглянута лише в апеляційному порядку (ч. 8 ст. 21 Закону) та за нововиявленими обставинами (ст. 22 Закону). Складність в оскарженні постанов судів неодмінно спричинятиме пошук юридичними особами можливостей неправового вирішення даного питання.

Саме тому будь-яка неточність, будь-яке недосконале формулювання норми, особливо кримінально-правової, може лише погіршувати і без того поганий стан використання органів кримінальної юстиції в протизаконних цілях, яке, до речі, теж є одним з проявів корупції.

Серед згаданих неточностей слід окремо зупинитися на наступних. По-перше, використання в визначенні підстави накладення відповідальності на юридичну особу згадується така дефініція як вчинення "від її імені та в її інтересах" одного з вищезгаданих злочинів. Перше, що дивує, яким саме чином можна вчинити злочин від імені певного суб'єкта права – неважливо, природного чи штучно створеного. Адже, як правило, підприємства, установи чи організації не дають уповноваженими особам довіреність на вчинення злочину. Тому важко довести, що винна фізична особа діяла саме "від імені" юридичної особи. З іншого боку, при значному рівні корумпованості органів кримінальної юстиції така дефініція може бути використана для тиску на юридичних осіб, навіть якщо вчиненням їх службовою особою було завдано шкоди самій юридичній особі приватного права.

Те саме фактично стосується такої ознаки як відповідальності, як вчинення злочину "в інтересах" юридичної особи. Інтереси юридичної особи закономірно впливають з її мети, що визначаються установчими документами юридичної особи, відповідно до ч. 3 ст. 88 Цивільного кодексу України, ч. 2 ст. 57 Господарського кодексу України та інших актів законодавства України. Автору цих строк ще жодного разу не доводилось бачити установчі документи юридичних осіб, в яких би зазначалось, що метою даного підприємства, установи організації є вчинення злочину. Саме тому, враховуючи крайній формалізм українського правосуддя, довести факт вчинення злочину в інтересах юридичної особи (навіть якщо вона отримала від вчинення цього злочину матеріальну вигоду або інші переваги) видається досить важким.

Крім того, слід зауважити, що за своїм змістом поняття "юридичної особи" в англосаксонській правовій системі серйозно відрізняється від аналогічного поняття в правовій системі України. В США та Великій Британії юридична особа приватного права – це, як правило підприємницька організація. У нас же до числа юридичних осіб приватного права входять також ряд не підприємницьких (некомерційних) організацій – громадські об'єднання, релігійні організації, політичні партії, споживчі кооперативи тощо.

Тож недоцільно було б через, наприклад, вчинення злочину ігуменом монастиря фактично обмежувати всіх монахів у реалізації права на свободу совісті. В той же час навіть незначні штрафи для некомерційної організації можуть стати обмеженням у її діяльності. Для релігійних організацій України проблема впорядкування юридичної відповідальності є ще більш актуальною через міжконфесійні сутички, в яких сторони вдаються до не зовсім правомірних засобів протистояння.

Враховуючи все вищенаведене, слід, на нашу думку, вказати наступні напрями реформування законодавства, що регулює протидію корупції в сфері економічної діяльності в юридичних особах приватного права.

1. Призупинити чинність законів "Про засади запобігання та протидії корупції", "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" на строк не менше одного року.

2. Щодо відповідальності юридичних осіб доцільно було б визначити підставу цієї відповідальності як "вчинення керівником, засновником, іншою особою, уповноваженою діяти від імені юридичної особи, злочину, передбаченого ст. ... якщо в результаті вчинення цього злочину юридичною особою було отримано матеріальну чи іншу вигоду, покращено її становище на ринку або отримано інші незаконні пільги чи переваги".

3. Виключити з числа суб'єктів відповідальності підприємницьких юридичних осіб приватного права через недоцільність їх притягнення до відповідальності за злочин, що вчинено їх службовими особами.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2010 р.